

Hıristiyan Fedâiler: Dokuzuncu yüzyıl Endülüs İslâm Toplumunda Bir Muhâlif Hareket

*Christian Fedaiyyun: An Opposition Movement in the Ninth Century Islamic
Community of Andalusia*

Yrd. Doç. Dr. Feridun BİLGİN
Mardin Artuklu Üniversitesi - Mardin

Öz: Bu makale Endülüs Emevî Devlet’inde İslamiyetin halk arasında yayılmasından ve halkın Araplaşmasından rahatsız olan papazlarca kurulan Hıristiyan Fedâileri hareketini ve bu harekete karşı Endülüs Emevî Sultanı II. Abdurrahman’ın aldığı tedbirleri inceleyerek, bu harekete mensup onlarca kişinin İslâm dini ve peygamberine hakâret ettikleri için Kurtuba’da idam edildiklerini tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İspanya, Endülüs, Emeviler, II. Abdurrahman, Hıristiyanlık

Abstract: This article examines the Christian Fedaiyyun movement of Andalusia during the Umayyad rule in the ninth century. Christian Andalusian priests created the movement to curb the spread of Islam and Arabization. The article also examines the measures of Andalusian Umayyad Sultan Abdurrahman II toward the Christian Fedaiyyun movement and presents that dozens of members of the movement were executed on the grounds that they insulted Islam and prophet Muhammad.

Keywords: Spain, Andalusia, Umayyad, Abdurrahman II, Christianity, Reconquesta

Giriş

Milâdî IX. asrın son çeyreğinde Endülüs Emevî Devleti’nin başında, dönemi tarihçiler tarafından “*eyyâmü’l-arûs*” (düğün günleri)¹ olarak nitelendirilen II. Abdurrahman vardı. Mimari, kültür, sanat ve malî açıdan büyük gelişmelerin yaşandığı bu zamanda² Bağdat’tan Kurtuba’ya gelerek şehrin sanat hayatına bir canlılık kazandıran Ziryâb gibi meşhûr bir mûsikîşinas, Abbâs b. Firnâs, Yahyâ el-Gazzâl gibi âlim ve bilim adamları onun sarayında himâye görmüşlerdir.

İç isyanları bastırarak halkın can ve mal güvencesini sağlayan II. Abdurrahman, diğer din mensuplarına karşı her türlü dinî, sosyal ve ekonomik özgürlüğü tanıdı.³ Emevî sarayında başkâtiplik makamına getirilen Gomez b. Antonian gibi bazı ehliyet ve liyâkat sahibi

¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdurrahman II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* I, 152; Halid es-Sufî, “Tarihu’l-Arab fi’l-Endelüs”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çev.: Komisyon, İstanbul 1988, IV, s.197.

² Başkent Kurtuba’da su şebekesinin kurularak suyun getirilmesi, limanların inşâsı, dokumacılık alanında yeniliklerin yapılması ve para bastırılması gibi gelişmeler bu dönemde meydana gelmiş, daha önce yıllık yüzbin aşmayan vergi gelirleri, bu dönemde yıllık bir milyonu bulmuştur, bk. İbnü’l-Hatib, *A’malu’l-A’lam*, thk.: Seyyîd Kesrevî Hasan, Beyrût 2002, II, 21; es-Sufî, IV, s.197.

³ Reinhart Dozy, *Spanish Islam*, trc.: F. G. Stokes, London 1913, II, s.268.

Hıristiyanları Avrupa başkentlerine⁴ ve Endülüs İslâm yönetimine başkaldırmış olan isyancılara elçi olarak gönderdi.⁵

Endülüs'te Hıristiyanların barış ve huzur içerisinde yaşadığı II. Abdurrahman dönemi, paradoksal bir şekilde, etnik ve dinî milliyetçiliğin yükseldiği⁶ ve büyük şehirlerdeki Hıristiyan cemaatlerinin bu milliyetçilik dalgasının odağı⁷ haline geldiği bir devir olmuştur; Endülüs İslâm toplumunda *protest/muhâlif* bir hâreket olarak ortaya çıkan ve Hıristiyan Fedâileri olarak isimlendirilebilecek hareketin çıkış sebepleri, gelişimi ve sonuçlarını ele aldığımız bu çalışmada, konunun daha iyi anlaşılması için, İslâm hukukunda yer alan *zimmî* kavramının ve Endülüs'te yaygın olarak kullanılan *müsta'reb* teriminin tarihsel süreçleri ve manaları üzerinde durmak gerekmektedir.

Bilindiği üzere İslâm hukukuna göre yönetilen topraklarda, diğer din menupları için *zimmî* terimi kullanılır. “*Sahip çıkma, anlaşma ve ahîd*” anlamlarını içeren zimmet kökünden gelen *zimmî* (çoğulu *zimem*) “*kendisine güvence verilen, koruma altına alınan*” dârü'l-İslâm vatandaşlarıdır. Zimmîye ehl-i zimme (*ehlü'z-zimme*) de denir.⁸

İslâm devleti ile *zimmî* cemaatlerinin arasındaki irtibatı sağlayan dinî ve siyâsî liderlerin, eğitim-öğretim kurumlarına din adamı atamak, vergileri toplamak, hukuk davalarına bakmaları için hâkim tayin etmek gibi önemli görevleri vardı.⁹ Endülüs İslâm toplumundaki Hıristiyanların idaresi, kendi aralarında seçtikleri ve devlet tarafından tanınmış olan *defensor* veya *protector* gibi Latince ünvanlar taşıyan *comes*lerce (Arap. Kâmîs) yapılırdı. *Exceptor* ismindeki memur Hıristiyan cemaatinin vergisini toplar, *cencor* (Arap. *kâdi'n-nasarâ*, *kadi'l-'acam*) ismi verilen hâkimleri ise aralarındaki ihtilâflara bakardı. *Cencorlar* Vizigot kanunlarını (*Fuero Jusgo* olan *Liber Judicum*) uygularlardı.¹⁰

Hıristiyanların Endülüs'te en önemli cemaatleri İşbîliye (Sevilla) ve Kurtuba'da (Cordoba) bulunmaktaydı. Tuleytula (Toledo), İşbîliye ve Mârîde (Mérída) gibi şehirlerde üç metropolitân ve İspanya genelinde toplamda onsekiz piskoposluk merkezleri vardı.¹¹ İspanyol metropolitâninin (*matran*) bulunduğu Tuleytula cemaati ise en üstün olardı. Diğer yerler ise papaz sınıfı piskoposun (*uskuf*) hâkimiyetinde kalmaktaydı.¹² Çoğunlukla şehrin varoşlarında yaşayan Kurtuba Hıristiyanları için *Eulogius* ve *Álvaro de Córdoba* gibi meşhûr kimseler tarafından yapılan Kurtuba'daki *San Zoilo Kilise'si* ile, şehrin 10 km Kuzey tarafında bulunan ve Hıristiyan gönüllülerinin eğitim-öğretim faaliyetlerinin merkezi durumuna gelmiş olan *Tábanos Manastırı* önemliydi.¹³

⁴ Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire 1997, s. 268.

⁵ Lütfi Şeyban, *Reconquista, Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003 s.348

⁶ S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, trc. Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara 1990, s.124.

⁷ E. Levi-Provençal, “Mozarabes”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, VIII, s.431.

⁸ Cl. Cahen, “Zimme” *İA*, XIII, 566; Mustafa Fayda, “Zimmî”, *DİA*, XXXIV, s.429; İslâm Devleti'nde zimmîlerin cizye vermesiyle birlikte, can ve mal emniyetleri güvenceye alınır, bk. Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev.: Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1994, s.273; Zimmîlerin İslâm toplumundaki yükümlülükleri ve ödemeleri gereken cizye miktarları için bk. Fayda, “Zimmî”, *DİA*, XXXIV, s.429; el-Mâverdi, s.274-275.

⁹ Bu liderlerin diğer görevleri için bk. Fayda, “Zimmî”, *DİA*, XXXIV, s.430.

¹⁰ E. Levi-Provençal, “Mozarabes”, *İA*, VIII, 431; Jorge Lirola, “Müsta'rib”, *DİA*, XXXII, 123; P. Chalmeta, “Mozarab”, *El*, VII, s.247.

¹¹ Mercedes Garcia Arenal, “Los Mozárabes o El Problema de Las Minorías en el Islam”, *Encuentro Islamo-Cristiano*, N° 6, Julio – Agosto 1972, s.2; Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul 2014, s.192.

¹² E. Levi-Provençal, “Mozarabes”, *İA*, VIII, s.431.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Iván Pérez Marinas, “Los Mozárabes De Córdoba Del Siglo IX: Sociedad, Cultura y Pensamiento”, *Estudios Medievales Hispánicos*, 1 (2012), s.185-201.

Endülüs'te zımmî hukukunun başlangıcı için Endülüs'ün ilk valisi Abdülaziz b. Musa'nın, ilim ve kültür sahibi olması sebebiyle Müslümanların saygınlığını kazanan ve Endülüs'te Müslümanlığı kabul etmeden, Müslümanların hâkimiyetine giren ilk kimse olan Vizigot Mürsiye (Murcia) hâkimi Tudmir (Theodemir) ile yaptığı anlaşma gösterilir.¹⁴ İki taraf arasında yapılan ve Mürsiye bölgesindeki 7 şehri kapsayan anlaşmaya göre; bu şehirlerdeki erkeklerin kadınları ve çocukları ellerinden alınmayacağı, kendilerinin tahkîr edilmeyecekleri, öldürülmeyecekleri, kiliselerinin yakılıp-yıkılmayacakları, dinleri sebebiyle kötülenmeyecekleri gibi şartların yanısıra, Müslümanlara *düşmanlık yapılmayacağı, düşmanla ilgili haberlerin ve bilgilerin gizlenmeyeceği* gibi maddeler de anlaşmada yer alan hususlar arasındaydı.¹⁵ Bu anlaşma temel alınarak yüzyıllarca Endülüs'teki Hristiyan tebâ huzur içerisinde yaşayacaktır. Hatta, kendilerini diğer insanlardan ayıracak elbise giymeye zorlanmamaları ve bir defalığına da olsa Endülüs şehirlerinde kilise inşa etmelerine izin verilmesi gibi, Mısır ve Suriye'de yaşayan Hristiyan topluluklardan daha ayrıcalıklı şartlarda yaşamışlardır.¹⁶

Bu çalışmanın odağında yer alan *Müsta'rib* kavramının İspanya'nın fethinden (711) itibaren Arapça konuşan ve Müslümanların yaşam şekillerini taklid etmek suretiyle sosyo-kültürel anlamda Araplaşan, Endülüs İslâm Devleti vatandaşları olan Hristiyan ve yahudiler için kullanıldığı belirtilse de,¹⁷ bu kavram tam anlamıyla Endülüs'te, zımmî hukuku çerçevesinde gündelik yaşamlarını sürdüren ve IX. yy'da sayıları hızla artan *müsta'reb* (İsp. Mozárab, farklı varyantlarıyla, *muzaraves*, *muztarabes*, *moçarabes* ve *mozarabos*) olarak isimlendirilen Hristiyan gruptur. Sözlükte "*Araplaşmış, Arap gibi görünen*" manasına gelen *müsta'rib* kelimesi, İslâm hâkimiyeti ve etkisi altında kalan Endülüs Hristiyanları için kullanılmaktadır.¹⁸ Endülüs'te ilk kez "*müsta'riba*" terimi Reconquista Hristiyanları tarafından kullanılmış¹⁹ ve Endülüs Emevî Devleti sınırları içerisinde yaşayan Hristiyanları, İspanya'nın Kuzey coğrafyasında yaşayan Araplaşmamış Hristiyanlardan ayırmak için, İspanyol kaynaklarında tahkîr edici bir vurgu ile kullanılmıştır.²⁰

1. Fedâileri Hareketi'nin Oluşum Süreci

Endülüs İslâm toplumu yöneticilerinin, toplumun tüm kesimlerine karşı adil ve hakkaniyete uygun davranması, Hristiyanlar arasında İslâmın ve İslâmı temsil eden Arap kültürünün hızla yayılmasına sebep oldu; Araplar'a mahsus örf ve âdetler, Arap dili ve edebiyatı, gündelik hayattaki Araplar'a mahsus alışkanlıklar Hristiyan toplumunu ciddi anlamda etkiledi. Bu etkilenmenin boyutları o kadar büyüktü ki Hristiyanlar, çocuklarına

¹⁴ E. Levi-Provençal, "Mozarabes", *IA*, VIII, s.431.

¹⁵ Yapılan anlaşmanın tam metni için bk. Himyerî, *Ravdü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk.Levî-Provençal, Beyrut 1988, s.62-63; Hüseyin Yusuf Düveydâr, *el-Müctemü'l-Endülüs fî 'asri'l-emeviyye*, Kahire 1994, s.127; Hüseyin Munis, *Fecrü'l-Endelüs*, Beyrut 2002, s.173.

¹⁶ T.W. Arnold, *The Preaching of Islam*, London 1913, s.107; Endülüs'teki Hristiyanlar sahip oldukları sosyo-kültürel, dinî ve idarî hakları Murâbit ve Muvahhîdler'in Endülüs'e gelmelerine kadar büyük oranda korumuşlardır, bk. E. Levi-Provençal, "Mozarabes", *IA*, VIII, s.431.

¹⁷ Şeyban, s.346.

¹⁸ Jorge Lirola, "Müsta'rib", *DİA*, XXXII, 123; Aslında, "*müsta'riba*" kelimesi, aslen Arap olmayanlar için kullanılmıştır. Bu kapsamda, Kuzey Arabistan'ın bütün kabileleri-ki bunların içerisine Hz. Peygamberin mensup olduğu Kureyş kabilesini de dahil etmek gerekmektedir- *müsta'riba* sayılmaktadır, bk. Ilse Lichtenstadger, "Müsta'riba", *IA*, VIII, s.831.

¹⁹ Montgomery Watt, Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s.37.

²⁰ Jorge Lirola, "Müsta'rib", *DİA*, XXXII, 123; Kelimenin kökeni hakkındaki görüşler için bk. P. Chalmeta, "Mozarab", *EI*, VII, s.246-249.

Mikâil, Abdülmelik, Hafs gibi Müslüman Araplar'a mahsûs isimler verip (bu durum diğer İslâm ülkelerinde görülen bir durum değildi), çocuklarını sünnet ettirmeye başlamışlardı.²¹

Müsta'reb olarak isimlendirilen bu Hıristiyanların gençleri, atalarına ait olan Latince eserler okumak yerine, Arap dilinin tasâvvûr ve belağata yatkınlığı sebebiyle Roma lehçesiyle Arapça öğrenmeye başlamışlardı.²² Bol miktarda para harcayarak Arapça kitaplıklar kuran gençler Arap şiirlerini ezberliyor, Müslüman düşünürlerin eserlerini inceliyor, Latince'yi küçümser bir tavır takınıyorlardı.²³ Gençler arasındaki bu eğilime paralel olarak İncil'in Hıristiyan gençler tarafından okunması maksadıyla Arapça'ya tercüme edildiği bu dönemde,²⁴ Latince yazılan bir mektuba cevap verebilenlerin oranı ancak, binde birdi.²⁵

Müsta'riblerin bu davranışları/alışkanlıkları veya Araplaşma eğilimleri, insan ve toplum bilimlerinin her alanında (felsefe, sanat, edebiyat, şiir vb...) yüksek bir seviyede bulunan İslâm medeniyeti karşısında kendilerini küçük görmelerinin tesiri olduğu gibi,²⁶ sosyo-kültürel ve dinî sorunlara kilisenin tatmin edici cevaplar verememesinin de etkisinin olduğunu belirtmek gerekir.

Konuyla ilgili ulaşılabildiğimiz kaynaklarda, Endülüs Emevî Devleti'nin kendi tebâları olan zimmîlerin din değiştirmesi, Araplar'ın kültür ve yaşam tarzlarını benimsemeleri konusunda özel bir çabasının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Hayat kendi tabii seyri içerisinde devam ederken, her zaman ve zeminde olduğu gibi hâkim kültür, zamanla diğer kültürleri etkisi altına alır ve etkilenen kültür güçlü entelektüel zemine sahip değilse, yavaş yavaş erimeye başlar. IX. asır Kurtuba'sında Hıristiyanlar açısından sözkonusu olan şey tam olarak *kültürel erime* süreciydi.

Müslümanların sosyo-kültürel yaşamlarını taklid eden ve sayıları gün geçtikçe artan *Müsta'reb* gruba karşılık, Kurtuba'da kendi din ve kültürlerini korumaya çalışan, Arap giyim ve kuşamını rededen, İslâmî ve peygamberini kötülleyen bir başka Hıristiyan topluluğu bulunmaktaydı. Bu topluluk, *kültürel erime* sürecinin devam etmesi durumunda inandıkları dinin sonunun geleceğini,²⁷ Araplar'ın İspanya'da işgalci olarak bulduklarını, bu sebeple, Arap karşıtı bir politika izlenmesi durumunda onların er veya geç İspanya'yı terk etmek zorunda kalacağını iddia ediyorlardı.²⁸ Daha sonraları "*intihar*" etmekle suçlanacak olan bu fanatik Hıristiyanların Vizigot devletini yeniden ihyâ etmekten başka herhangi bir dertleri yoktu.²⁹ Bu amaç için, Endülüs'te var olan barış ortamını ortadan kaldırarak Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında gerilim ve çatışma ortamı meydana getirme stratejisine yöneldiler.³⁰ Bu stratejilerinin başarılı olması durumunda, yakın vadede *İslâmlaşma ve Araplaşmanın önünü kesip*, uzun vadede ise Endülüs'teki İslâm varlığına son vermeyi tasarladılar.³¹

²¹ Özdemir, *Endülüs*, s.56; *Müsta'rebler* Müslümanlarla muhatap olurken Müslümanlara mahsûs isimlerini, kendi aile efradı içerisinde ise, Latince isimlerini kullanmaktaydılar, bk. Marinas, s.196.

²² Nureddin Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, s.133.

²³ Dozy, II, 268; Al-i Ali, s.133.

²⁴ Sevilla şehri piskoposu olan John adındaki bir din adamı, mustareblerin ve mürların istifade etmesi amacıyla 724 senelerinde İncilin Arapça bir tercümesini meydana getirmiş bulunuyordu, bk. Hitti, Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul 1995, II., s.813.

²⁵ Arnold, s.108-109; Özdemir, 57; Al-i Ali, s.133.

²⁶ Hitti, II, s.813.

²⁷ Özdemir, s.57.

²⁸ İmamüddin, s.125.

²⁹ Stanley Lane-Poole, *The Moors in Spain*, London 1888, s.83.

³⁰ Özdemir, *Endülüs*, s.57.

³¹ Özdemir, *Endülüs*, s.58.

2. Fedâiler ve Eylemleri

IX. asrın ikinci yarısında başkent Kurtuba'da Araplar'la yardımlaşan Hristiyanlara kin ve nefret duyan, onları “döneklık ve ihanetle”³² suçlayan ve başında din adamlarının bulunduğu, ilhâmını Tanrı'dan aldığı ifade edilen³³ “Hristiyan Fedâileri Hareketi” ismiyle anılabilecek muhalif bir grup ortaya çıktı.³⁴ Bu kindâr grubun liderleri rahip *Eulogius* ile onun aynı zamanda bir yazar olan arkadaşı *Álvaro de Córdoba* idi. Daha sonra Kurtuba Başrahibi olan *Perfecius* da bu gruba katılacaktır.³⁵ *Eulogius*³⁶, Kurtuba'nın eski bir ailesine mensuptu, dindarlığı ve İslâma olan nefretiyle tanınıyordu. Kendisiyle aynı ismi taşıyan büyük babasının minareden gelen ezan sesini her duyduğunda Hz. Davud'un şu sözlerini mırıldandığı belirtilir: “*Sessiz kalma, veya barışını koruma, çünkü senin düşmanların kargaşa çıkarmakta ve onlar senin başını kaldırımandan nefret etmekte*”.³⁷

851'de Hristiyan fedâileri hareketi mensupları, başkent Kurtuba'da kamuya açık alanlarda ve özellikle de Cuma günleri, cami ve mescid önlerinde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve İslâm dinine, karşılığının ölüm olduğunu bilerek hakâret etmeye başladılar.³⁸ Devlet idarecileri, başlangıçta, cinnet geçirdiklerini düşündüğü bu insanları görmezden gelme politikasını benimsedi. Onları bu davranışlarından vazgeçirmek için yaptıklarının cezasının çok ağır olacağını belirtip onları uyarmaya çalıştı. Fakat gün geçtikçe sayılarının artması üzerine, bu gibi davranışlarda bulunanlar yakalanarak yargılanmaya başladılar.³⁹ *Hristiyan Fedâileri*, Müslümanların en hassas oldukları İslâm inanç esasları, Hz. Muhammed'in şahsı, Kur'an vahyi ve İslâm dininin pratikleriyle ilgi konularda eleştiri geliştirip, bu değerleri istihzâ ediyorlardı.⁴⁰

Bir tür *intihar eylemi* olarak değerlendirilebilecek bu girişimin sahibi olan Fedâiler, yaptıklarının ve söylediklerinin meşrû bir zemini bulunduğunu iddia ederek, kendilerini pagan ve zalimlere karşı mücadele veren İsa'nın askerleri (*milites christi*) olarak görüyorlardı.⁴¹ İslâm ve Müslümanlar hakkında doğru bilgilenmek ve İslâmın temel kaynaklarına ulaşmak çok kolay iken, özellikle papazlar, İslâm dini ile Roma putperestliğini aynı kefeye koymakta ısrar ediyorlardı.⁴² Bu inançla hareket eden ve biran evvel şehid olup cennete kavuşmak isteyen fedâilerin, başlangıçta, kendilerine karşı toleranslı davranan Müslümanlara karşı öfkeleri daha da arttı. Halbuki, Hristiyan öğretilerinde, kişinin kendi

³² İnân, s.268; İmamüddin, s.125.

³³ Adriano Duque, “Claiming Martyrdom in the Episode of The Martyrs of Córdoba”, *Collectanea Christiana Orientalia*, 8 (2011), p. 39.

³⁴ Özdemir, *Endülüs*, s.57; Yaygın bir şekilde olmasa da, bazı Müslümanların sokakta geçmekte olan bir papaz gördüklerinde “*oradan bir zavallı geçmekte*” dedikleri, cenâze merâsinlerinde sokaktan geçen Müslümanların ölmüş olan Hristiyan için “*Allah, kendisine merhâmet etmesin*” diye söyledikleri ve Hristiyanları küçümseyici tavırlar takındıklarını Dozy kaydetse de (Dozy, II, 271) Endülüs Müslümanlarına ait olduğu iddia edilen bu söz ve davranışların İslâm toplumunda görülmesi sözkonusu değildir. Zimmî hukuku çerçevesinde yaşayan diğer din mensuplarının inançlarına ve yaşamlarına saldırılması, inançlarının küçümsenmesi İslâm hukukunun onaylamadığı bir durumdur.

³⁵ İmamüddin, s.125.

³⁶ Devlette memeur olan Joseph, *Eulogius*'un üç kardeşinden en genç olanıydı. Diğer iki kardeş ise ticaretle uğraşmaktaydılar. Kız kardeşi Anulo rahibe gibi başını örtmekte, *Eulogius*'un ise gençliğinden beri başı traşlıydı. San Zoilus Kilisesinde dini eğitim gören *Eulogius*, bir süre sonra hem arkadaşlarını hem de hocalarını geçti, bk. Dozy, II, 273; C. R. Haines, M.A., *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, London 1889, s.50.

³⁷ Dozy, II, s.273.

³⁸ İnân, s. 268; Al-i Ali, s.135.

³⁹ Özdemir, *Endülüs*, s.58; İmamüddin, s.127.

⁴⁰ Marinas, s.206.

⁴¹ Marinas, s.210-211.

⁴² Es-Sufî, IV, s.217.

hayatını şuuruz bir şekilde tehlikeye atmasını isteyen bir öğreti olmadığı gibi, şiddeti rededen metinlerin varlığından söz etmek gerekir. Mesela, Hz. İsa'nın öğretilerinden biri de "... ama ben size diyorum ki düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin" şeklindedir.⁴³ İncil'de yer alan başka bir anlatıda ise "Bir kentte size zulmettikleri zaman ötekine kaçın. Size doğrusunu söyleyeyim, İnsanoğlu gelinceye dek İsrail'in bütün kentlerini dolaşmış olmayacaksınız"⁴⁴ denilerek Hıristiyanlara zulüm yapılması durumunda bile -Endülüs'te sözkonusu değildi- karşı koyma değil, hicret etme, mekân değiştirme tavsiye edilmektedir. Nitekim Kurtuba'daki Hıristiyan çoğunluk İsa'nın havarilerinin "iftiracılar, cennetin krallığına giremeyeceklerdir"⁴⁵ sözleriyle intihar girişimcilerine nasihatta bulundular.

Sözkonusu İncil ayetlerinin kendilerine yönelik olmadığını iddia eden fedâiler, şehvetine düşkün ve Deccâlın temsilcisi olduklarına inandıkları Müslümanlara karşı savaştıklarını, Deccâl'ın boyunduruğunu kabul etmedikleri ve İsa'nın öğretilerini benimsedikleri için Müslüman idarecilerin kendilerine zulmettiğini, diğer Hıristiyan kardeşlerinin ise yapılan zulümlere seyirci kalıp gözlerini yumduklarını ifade etmekteydiler.⁴⁶

Kaynaklarda, bu hareketin başlamasına neden olarak Kurtuba'daki *St. Aciscus* kilisesinin rahiplerinden biri olan ve Arapça'yı akıcı bir şekilde konuştuğu belirtilen *Perfectus*'un asılması olarak gösterilir. *Perfectus*, Pazar alış-verişi esnasında karşılaştığı Müslüman bir grup ile Hz. Muhammed ve Hz. İsa'nın faziletleriyle ilgili yaptığı tartışmada Hz. Muhammed'i (s.a.v.) yalancı olmakla suçlayarak O'nun (s.a.v.) şeytana hizmet ettiğini iddia etmiştir. Bu hakâret sebebiyle tutuklanan ve birkaç ay hapiste yatan *Perfectus*, 850 yılının Ramazan ayı bayramında idam edilmiştir.⁴⁷

Perfectus'un idamı, Endülüs'te, Hz. Peygambere (s.a.v.) dil uzatılması sebebiyle icrâ edilen ilk idam değildi; İspanya'da idam edilen ilk Hıristiyan, Endülüs'te kısa bir süre valilik görevinde bulunabilen Osman b. Ebî Nis'a zamanında (728)⁴⁸ infazı gerçekleştirilen Nicolaus (Anambad) isimli papazdı. Bu olaydan 15 yıl sonra Hz. Muhammed'e (s.a.v.) dil uzattığı gerekçesiyle Peter ismindeki bir başka papaz idam edildi. II. Abdurrahman'ın ilk yıllarında John ve Adulphus isimindeki iki papaz kamusal alanda Hıristiyanlığın propagandasını yaptıkları ve Hz. Muhammed'i (s.a.v.) eleştirdikleri gerekçesiyle idam edildikten (17 Kasım 824) sonra cesedleri Kurtuba'daki *St. Cyprian* Kilisesi'nde yakıldı.⁴⁹ Babaları Müslüman, anneleri Hıristiyan olan Nunilo ve Alodia isimli iki kardeş, anneleri tarafından Hıristiyanlık dini üzerine eğitim görmelerine müsaade eden babalarının ölümünden sonra, annesinin evlendiği Müslüman yeni kocası çocukların İslâmî eğitimi istemedikleri iddiasıyla onları

⁴³ Matta İncil'i'nde yer alan ibarelerin tamamı şu şekildedir: "Komşunu seveceksin, düşmanından nefret edeceksin' dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin", Matta 5:43-44; Álvaro'nun şehidler savunmak için başvurduğu argümanlar için bk. Paulus Alvaros Cordubensis, *Indiculus Luminosus, en Patrologice Latince*, edit: J.P.Migne, Paris 1888, CXXI, p.514-556 (sözkonusu metnin Latince tercümesi MAÜ, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim üyesi Yrd. Doç. Dirk Krausmüller tarafından yapılmıştır)

⁴⁴ Matta 10:23.

⁴⁵ Stanley Lane-Poole, *The Moors in Spain*, London 1888, s.91.

⁴⁶ Álvaro de Córdoba tarafından, Kurtuba Hıristiyan şehidlerini savunmak ve İslâm'a karşı çıkmak amacıyla 854'de yazılan *Indiculus luminosus* isimli eser, dönemin arka planını anlamak açısından önemlidir, bk. José Madoz, S. I. "Alvaro de Córdoba Boletín de la Real Academia de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes de Córdoba, Enero a Junio 1949, Num. 61, p. 26; Henrique Florez, *Espana Sagrada*, 1792, XI, 41-44.

⁴⁷ Muhammed Zeytûn, *el-Müslimûne fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 1990, s.295; *Perfectus* darağacında iken, bir kez daha Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dil uzatarak dolandırıcı, zinakâr ve cehennem çocuğu olduğunu, İslâmın ise şeytanın dini olduğunu iddia etti ve cehennemdeki tüm acıların Müslümanları beklediğini söyledi, bk. Dozy, II, 278-280; Hitti, II, 814; Zeytûn, s.295.

⁴⁸ Es-Sufî, IV, 73.

⁴⁹ C. R. Haines, s.29, 30, dn.2.

irtidât etmekle suçlayıp, mahkemeye başvurunca ve mahkemenin çocukların idamına karar verdiği belirtilir (21 Ekim 840).⁵⁰ Bu son rivâyeti ihtiyâtle karşılamak gerekmektedir. İslâmî eğitim istemeyen çocukların –ki bunların yaşları hususunda rivâyette herhangi bir bilgi verilmemektedir- idam edileceğine dair hukukî bir düzenleme ulaşılabilmiş değiliz.

İdam kararlarının daha öncesinde de verilmiş olması *Perfectus*'un idam edilmesi kadar etkili olmamıştır. Çünkü, onun idamı Hıristiyan fedâileri hareketinin hissî tarafının şekillenmesinde ve bundan sonraki süreçte görünür hale gelmesinde başat rol oynayarak adeta domino etkisi yaratmış,⁵¹ onun idamından sonra bir iki yıl içerisinde onlarca kişi *şehîd* olmak arzusuyla idam edilmeyi göze almıştır.⁵² Batı kaynaklarında Hıristiyan şehîdi olma arzusunda olan ve bu harekete mensup Rahip *Isaac*, saray muhafızı *John*, rahibeler *Flora* ve *Maria* gibi bazı simge isimlerden bahsedilir.

Isaac, Kurtuba'nın zengin ve saygın ailelerinden birine mensuptu. İyi bir tahsil gören ve Arapça'yı çok iyi bilen *Isaac*, genç yaşta II. Abdurrahman'ın kâtipliğine atandı. Daha sonra bu görevi bırakan *Isaac*, amcası *Jeremias* ve yengesi *Elizabet*'in de bulunduğu kiliseye gelip inzivâya çekildi. Bir müddet burada münzevî bir hayat süren *Isaac*, bir süre sonra Kurtuba kadısına gelerek İslâm dini hakkında kendisini bilgilendirmesini istedi. Kadı'nın konuşması esnasında *Isaac* İslâm dinine ve onun peygamberine hakeret etmeye başlayınca hapse atıldı. Kadı, cezasını hafifletip hapishaneden çıkarmayı düşünürken *Isaac* ölümü özlediğini ve kendisine idam cezasının verilmesini istedi. Fakat, kadı onu serbest bıraktı. İslâm ve perygamber karşıtı tutumu devam edince, II. Abdurrahman'ın emriyle yakalanıp idam edildi ve cesedi yakılarak külleri Kurtuba'da nehre atıldı (3 Haziran 851).⁵³

Isaac'm ardından sultanın muhâfızlarından ve aynı zamanda *Eulogius*'un Hıristiyan talebelerinden biri olan *Sancho*, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) küfrettiği gerekçesiyle idam edilmiştir (851).⁵⁴ Bir hafta sonra, bir Pazar günü, kadının huzuruna çıkarılan 6 kişi (Pedro, Walabonso, Sabiniano, Wistremundo, Habencio y Jeremías) “*biz kutsal kardeşlerimiz Isaac ve Sancho'nun söylediklerini söylüyoruz*” şeklindeki ifadeleri üzerine idama mahkûm edilmişlerdir. Kısa bir süre sonra da Sisenando, Pablo ve Teodemiro isimli şahıslar da aynı yolu takip edince idam edilmişlerdir.⁵⁵ Böylece, 851 yılının yaz aylarında iki ay içerisinde en az 11 kişi ölüme mahkûm edilmiştir.⁵⁶

Hıristiyan fedâileri hareketi içerisinde en meşhûr hikâyeye *Flora* ve *Maria* isimli iki rahibeyle ilgili olmaktadır. Müslüman bir baba ile Hıristiyan bir annenin kızı olan *Flora*, babasını küçük yaşta kaybedince annesi onu Hıristiyan öğretileri ile büyütüştü. Küçük yaşlarda zaman zaman *Flora*'nın kilise ayinlerine katıldığını gören ve babasının sağlığında bir Müslüman olarak büyütülen erkek kardeşi, onu takibe alarak baskı altına almaya başlayınca *Flora*, evden kaçıp Hıristiyan bir ailenin yanına sığındı. Onun evden kaçmasından sorumlu tutulan Kurtuba'daki bazı rahiplerin tutuklanması üzerine *Flora*, saklandığı yerden çıkarak evine

⁵⁰ C. R. Haines, s.31.

⁵¹ Ölümünden sonra *Perfectus*'u azîz ilan eden Fedâiler, onun kerâmet sahibi olduğunu Emevî Sarayı'nda nazır olarak görev yapan *Nasr*'ın kendisinden hemen sonra öleceğini ilan etmesini delil olarak gösterirler. Zira, *Nasr*, II. Abdurrahman'ın hanımı *Tarûb* ile birlik olup, II. Abdurrahman'ın zehirletilmesi yönünde bir komplo içerisinde girince, II. Abdurrahman kendisine ilaçlı kadehi sunan *Nasr*'dan önce kendisinin içip denemesini istemişti. Zehirli kadehi içmek zorunda kalan *Nasr*, orada hayatını kaybetmişti, ayrıntılar için bk. İbn Kûtiyye, *Tarihü İftitahîl Endelüs*, thk. İbrahim Ebyari, Beyrut: Darü'l-Kitâbü'l-Mısırî, 1989, s.76-77; İbn Haldûn, *Kitabül İber*, VII, Darül kitabul Mısırî, Kahire 1999, 130, Hitti, II, s.814.

⁵² Hitti, II, 815.

⁵³ Ayrıntılar için bk. Hitti, II, 283-285; Lane-Poole, s.89; Arnold, s.111.

⁵⁴ Hitti, II, 285.

⁵⁵ Marinas, s.213.

⁵⁶ Dozy, II, 285; Lane-Poole, s.90.

döndü ve erkek kardeşine “*Beni arıyormuşsun, ve benim yüzümden kendini Tanrı’ya vermiş insanlara zarar veriyormuşsun, bu nedenle ben buradayım. Senin yüzüne söylüyorum, bütün onurumla belirtiyorum, senin şüphelerin gerçek, ben bir Hıristiyanım. Beni işkence ile Hıristiyanlıktan döndür, ben bütün eziyetlere dayanacağım*” deyince erkek kardeşi ona “*Münasebetsiz kız, sen biliyorsun ki bizim kanunlarımızda dinden dönmenin cezası ölümdür*” cevabını verdi. Flora, ölümden korkmadığını ifade edince de, erkek kardeşi tarafından acımasızca dövüldü ve daha sonra da *irtidât* ettiği iddiasıyla kadı huzuruna çıkarıldı. Kadı, Flora’ya kendisi hakkındaki iddiaların gerçek olup olmadığını sorunca Flora, *hiçbir zaman Müslüman olmadığını*, küçük yaştan beri Hıristiyan olduğunu, İsa Mesih’in kendisinin tanrısı olduğunu ifade ederek cevapladı.⁵⁷ Kadı, bu cevap karşısında Flora’nın ölüm fermanını verebilirdi. Fakat, Flora’nın daha çok genç olduğunu, söylediklerinin sonuçlarının ne olabileceği konusunda bir fikre sahip olmadığını düşünerek mahkeme görevlilerinden *boynuna kırbaçla vurmalarını* emretti. Ölecek dereceye kadar dövülen Flora daha sonra kardeşine teslim edildi ve ona İslâm kanunlarının öğretilmesini, şayet, düzelmezse tekrar huzuruna getirilmesini istedi. Evde sürekli gözetim altında tutulan Flora, bir fırsatını bulup yeniden kaçtı ve tanıdığı bir Hıristiyanın evine sığındı. Bu evde ilk kez Flora ile karşılaşan Hıristiyan Fedâileri hareketinin lideri *Eulogius*, Flora’nın güzelliği, davranış ve sözlerinin karşı konulmazlığı ve işkenceler görmesine rağmen azmî ve dindarlığı karşısında adeta büyüldü.⁵⁸ Eulogius, daha sonra Flora’ya yazdığı mektupta Flora’nın boynundaki kamçı izleri sebebiyle oluşan yaraları öperek iyileştirme arzusundan bahsederek O’na olan özlemine dile getirmiştir. Eulogius, onunla karşılaştıktan sonra fanatik Hıristiyan hareketine bir canlılık kazandırmıştır.⁵⁹

Flora, bir müddet sonra her türlü tehlikeyi göze alarak ve şehîd olma arzusuyla gizlendiği evden çıkarak Kurtuba’da *Maria* ile karşılaşacağı St. Acisclus kilisesine yerleşmiştir. Annesi Müslüman (sonradan Hıristiyan olacaktır), babası Hıristiyan olan *Maria* Kurtuba yakınlarındaki Froniano kasabasıydı. Babası kızlarının Hıristiyan terbiyesi alması için Kurtuba yakınlarında bulunan Cuteclara kasabasındaki rahibe manastırına göndererek, rahip *Artemia* gözetiminde eğitim almasını istemişti. Daha sonra *Maria* Kurtuba’ya gelerek St. Acisclus Kilisesi’nde münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştır.⁶⁰

İki kız arkadaşı, bir müddet sonra inzivâ hayatını terk ederek Kurtuba kadısının huzuruna gelerek İslâma ve Hz. Muhammed’e (s.a.v.) hakâret etmeye başladılar.⁶¹ Bunu da idam edilip cennete biran evvel ulaşmak arzusuyla yaptılar. Kadı bu davranışlarını gençliklerine yorarak, belki bu düşüncelerinden dönerler umuduyla onları hapse attı. Hapiste iki genç kızda pişmanlık emâreleri belirlediği sırada Fedâiler Hareketinin lideri olan Eulogius da hapse atıldı ve hapiste iki genç kızın dinî duygularını tahrîk ederek şehîd olma konusunda onları teşvik etti.⁶² İkinci kez hâkim karşısına çıkarılan Flora ve *Maria*, öncekinden daha fazla Hz. Peygamber hakkında kötü konuşmaya başlayınca, hâkim, idamlarına hükmetti (24 Kasım 851). İdam edilen kızların cesedleri Kurtuba’daki Vadi Kebir nehrine atıldı.⁶³ İdamlardan sonra Flora, azîz ilân edilerek

⁵⁷ Aslında Flora, babası hayatta iken 8 yaşına kadar Müslümandı, babası ölünce, annesi onu bir Hıristiyan olarak büyütüştü, bk. C. R. Haines, s.40.

⁵⁸ Dozy, II, 274-276; İnân, 272; Nureddin, s.137.

⁵⁹ İmamüddin, s.126.

⁶⁰ Dozy, II, 291; C. R. Haines, s.40-41; İnân, s.273.

⁶¹ Flora, mahkemede İsa’nın (a.s.) Tanrı olduğunu ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sapık, sahtekâr ve kaba birisi olduğunu ifade etti. *Maria* ise, daha önce şehîd olan altı kişiden birisinin kardeşi olduğunu, İsa’nın (a.s.) kendi tanrısı olduğunu itiraf etmekten kaçınmayacağını ve İslâmın şeytannın icad ettiği bir din olduğunu söyledi, bk. Dozy, II, 291.

⁶² Lane-Poole, s.95; İnân, s.273; Flora ve *Maria*’nın hapiste iken, görüşlerinde ısrar etmeleri halinde sokağa fahişce olarak atılmaya tehdit edildikleri de rivâyet edilir, bk. C. R. Haines, s.41.

⁶³ İnân, s.273; Nureddin, s.138.

“*Santa Flora*” olarak anılmaya başlanmıştır.⁶⁴ Eulogius, onların şehâdet haberlerini, İsâ’nın kendilerini düğün gününe daveti olarak değerlendirdi.⁶⁵

Kurtuba’daki idam haberleri, Endülüs’ün diğer taraflarında yaşayan Hıristiyanlara abartılarak ve yalan-yanlış bir şekilde aksettirilerek toplumsal barışın ve huzurun bozulmasına çalışılmıştır. Bilhassa, *Eulogius* ve *Álvaro* gibi şahıslar bu idamların Hıristiyanların Endülüs’teki varlıklarını ortadan kaldırmaya yönelik olduğunun propagandasını yaparak, Hıristiyanlık için can veren fedâileri “*Allah’ın askerleri ve dinsiz düşmana karşı savaşanlar*” olarak tanımlamışlardır.⁶⁶ Gerek idam kararları, gerekse oluşturulan olumsuz algı sebebiyle Hıristiyanlar arasında endişe ve korkunun meydana geldiğini ve bu sebeple toplumsal gerginliğin arttığını gören II. Abdurrahman, ülke sınırları içerisindeki papaz ve rahipleri Kurtuba’ya çağırarak Kilise Konseyi’nin toplanmasını ve kendisini temsilen de Gomez b. Antonian’ın⁶⁷ toplantıda bulunmasını istedi.⁶⁸ Sevilla piskoposu başkanlığında toplanan Konsey, hiçbir Hıristiyanın kendisini tehlikeye atmasının makbûl olmadığını, bir tahrîk olmadığında tahâmmül etmenin erdem olduğunu, öfkeleri kıskırtmanın İncil’in ruhuyla uyumadığı görüşüne vararak, Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında alenî lanetlemenin yasak olduğunu belirterek tahrîkçilere karşı sert tedbirler alınmasını, bu girişimlerde bulunanların tutuklanmasını isteyerek hareketin kendisini de “*lüzumsuz*” ilan etti.⁶⁹

Kilise Konseyi’nin aldığı kararlar, Müslümanlar’a karşı kin ve nefret duyan fanatik Hıristiyanları muhâlif duruşlarından vazgeçirmedi. Bu arada, II. Abdurrahman vefat edince (852)⁷⁰, yerine, Hıristiyanlara karşı daha da sert tedbirlere başvuran oğlu I. Muhammed (852-886)⁷¹ geçti. Bu dönemde, bu hareketin içerisinde bulunanların malları devlet tarafından müsâdere edilerek, farklı yerlere sürgün edildiler.⁷² Fanatizmin kaynağı olarak düşünülen Kurtuba’daki *Tabanos* manastırı yıkıldı.⁷³ I. Muhammed’in din değiştirmedikleri için Hıristiyan erkek ve kadınlarının ya öldürülmelerini ya da köleleştirilmelerini emrettiği fakat, danışmanlarının bu duruma engel olduğu kaydedilirse de⁷⁴, İslâm toplumlarında zımmî hukuku çerçevesinde yaşayan gayr-ı müslimlerin zorla din değiştirmeye zorlanmaları sözkonusu

⁶⁴ Nureddin, s.139.

⁶⁵ Dozy, II, 293; İki rahibe öldükten sonra Tanrı katına çıktıklarında Eulogius’un affedilmesi için Tanrı’ya yalvaracaklarına dair ona söz vermişlerdi, bk. C. R. Haines, s.42.

⁶⁶ Dozy, II, 287, dn.1.

⁶⁷ Hıristiyan Fedâileri hareketinin başındaki Eulogius onu *exceptor rei publicae* olarak tarif eder. bk. Jessica A. Coope, “Religious and Cultural Conversion to Islam in Ninth-Century Umayyad Córdoba”, *Journal of World History*, Vol. 4, No. 1, 1993, 64, dn. 55; *Álvaro*, sultanın kâtibi olan Gomez de Antonian için kötü şeyler yazarak, onun ismini dahi zikretmekten kaçınmış Hıristiyan şehidlerin düşmanı olduğunu belirtmiştir, bk. Hitti, II, 287; Gomez de Antonian daha sonra I. Muhammed döneminde Müslüman olacaktır, bu olayı Ibn Kûtiyye şu şekilde aktarır: “...Muhammed babası Abdurrahman’ın çalıştırdığı katibi olan Abdullah b. Ümeyye b. Yezid ile yaklaşık iki yıl çalıştı. Abdullah hastalanınca, yardımcılığına Gomez b. Antonian en-Nasrânî atandı. Abdullah b. Ümeyye vefat edince de Muhammed şöyle dedi: Keşke Gomez Müslüman olsaydı biz de onu değiştireseydik (atasaydık). Bu haber Gomeze ulaşınca Müslüman oldu ve katip olarak atandı...” bk. İbn Kutîyye, s.95.

⁶⁸ Dozy, II, 287; İmamüddin, s.126; İnân, s.276.

⁶⁹ Dozy, II, 287; İmamüddin, s.126; Özdemir, Endülüs, s.58; Nureddin, s.136.

⁷⁰ Benî Ümeyye’nin dördüncü emiri olarak iktidara geçen Abdurrahman “el-evsat” olarak da bilinirdi. Babası, Hakem’in ölümünden sonra 206’da Endülüs Emevî tahtına oturdu, 31 yıl 3 ay 6 gün iktidarda kaldı, bk. Muhammed b. Abdullah İbnü’l-Ebbâr, *Kitâbü’l-Hulleti’s-siyerâ*, nşr.: Hüseyin Münis, Kahire 1963, I, 113; İbn Haldûn, VII, s.283.

⁷¹ Muhammed b. Abdurrahmana 238 yılında biat edildi. Bu sırada 30 yaşındaydı. Onun hilafeti 34 yıl 11 ay sürdü, bk. *İbnü’l-Ebbâr*, s.119.

⁷² *el-Maverdî*, zımmîlerin statülerinin bozulmasına sebep olacak davranışlarda bulunmaları halinde kendi yerlerinden sürüleceklerini kaydeder, bk. *el-Maverdî*, s.278.

⁷³ Dozy, II, 301; İmamüddin, s.127.

⁷⁴ C. R. Haines, s.47.

olmadığı gibi, dinlerini değiştirmedikleri takdirde öldürülmeleri zaten sözkonusu bile edilemez.

I. Muhammed'in *müsta'riblere* karşı uyguladığı sert politika, harekete katılımı yavaşlatmış, fakat, tamamen ortadan kaldırmamıştır. Nitekim, iktidara geldiği yıl keşiş Fándila, papaz Anastasio, keşiş Félix, keşişe Digna ve dini sınıftan olmayan Benilde isimli şahıslar idam edilmişlerdir (853).⁷⁵ Araştırmacı Marinas'ın verdiği listeye bakılınca altı veya yedi yıl boyunca her yıl bir-iki kişinin idam edildiği görülecektir; 854'de Abundio isimli papaz, 855'de papaz Amador, keşiş Pedro ve Ludovico isimli şahıs ile dönme/mürted olmakla suçlanan Witesindo isimli şahıs, 856'da papaz Helios ve keşişler Pablo ve Isidoro, 856'da gizli Hıristiyan olmakla suçlanan Áurea isimli kadın, 857'de irtidâla suçlanan Rodrigo ve Salomón isimli şahıslar, 860'da ise iki kadın öldürülmüştür.⁷⁶

Rahiplerin başını çektiği bu “*intihar*” eylemlerinin vukû bulduğu sırada, İspanya'nın Kuzeyinde Hıristiyanların Müslümanlara karşı zafer kazandıkları, sonradan Müslüman olan yerli İspanyolların (*Müvelledlerin*)⁷⁷ Tuleytula'da ve diğer taraflardaki isyan hareketleri dönemine denk gelmişti.⁷⁸ Muhtemelen, Kurtuba'da, silahlı isyan çıkarma olanaklarının bulunmadığını gören Hıristiyan fedâileri daha pasif fakat, daha etkili bir yöntem olarak bedenlerini fedâ etmeyi seçmişlerdi.⁷⁹ Tuleytula'da Eulogius'un öğretilerinden etkilenen⁸⁰ bir grup Hıristiyan ile *Müvelledler* isyan edip, şehrin valisini esir aldı.⁸¹ Sultan Muhammed, rehine karşılığında valiyi serbet bıraktı.⁸² Endülüs Sultanı'nın, isyan eden ve bu sırada Calatrava'daki hisarı yıkan Tuleytula'luları cezalandırmak için gönderdiği ordu büyük bir hezime uğradı.⁸³ Emevî ordusunun, Sierra Morena ve Andujar'a doğru sıkıştırılması ve akabinde başkent Kurtuba'nın tehlike altına girmesi üzerine, Sultan Muhammed, büyük bir ordu hazırlayarak isyancıların üzerine gitti. Tek başlarına Kurtuba ordusuyla baş edemeyeceklerini gören isyancı Hıristiyanların lideri Sindola, Leon Kralı I. Ordone'dan yardım talep etti. Emevî ordusu, hem isyancıları hem de onlara yardıma gelen Leon ordusunu hezime uğrattı.⁸⁴

Kendi başarılarına başarılı olamayacaklarını düşünen Hıristiyan fedâileri, Fransa Kralı Kel Charles'e haber gönderip, Hıristiyanların Endülüs yönetiminden hoşnutsuzluklarından bahsederek, İspanya'ya saldırmaya ve Müslümanları Endülüs'ten atmaya davet ettiler. Yardım talebi üzerine Fransız Kral, durumu yerinde tetkik amacıyla, Usuard ve Odilard isimli iki keşiş İspanya'ya gönderdi. Keşişlerin hazırladıkları raporda, Kurtuba Hıristiyanlarının huzursuzluklarına yer verilmesine rağmen, Fransa Kralı yardım için herhangi bir girişimde bulunmadı.⁸⁵

Hareketin teorisyeni ve lideri olan Eulogius bir süreliğine Kurtuba'yı terk ederek Tuleytula'ya gitmiş, bu sırada, Tuleytula metropolitani Wistremirus ölünce (858) yerine

⁷⁵ Marinas, s.214.

⁷⁶ Ayrıntılar için bk. Marinas, s.215.

⁷⁷ Sözlükte “doğmuş, doğurulmuş” anlamındaki *müvelled* kelimesi, Endülüs'te İslâmiyet'i kabul eden ilk İspanyollar'ın çocukları hakkında kullanılmıştır. Geniş bilgi için bk. Mehmet Özdemir, “Müvelledün”, *DİA*, XXXII, s.228-229.

⁷⁸ İnân, s.269.

⁷⁹ Dozy, II, 272; Nureddin, s.134.

⁸⁰ Arnold, s.112.

⁸¹ Hitti, II, s.810.

⁸² Dozy, II, s.300.

⁸³ İbn Haldûn, VII, s.283.

⁸⁴ Savaş sonunda 8.000 kişinin başları kesilerek, bir kısmı Kurtuba duvarlarına, bir kısmı Endülüs'teki diğer şehir duvarlarına asıldı. Geriye kalanlar ise, Kuzey Afrika'ya gönderildi, bk. Dozy, II, s.301.

⁸⁵ İmamüddin, s.136; Usuard ve Odilard'ın İspanya serüvenleri ve başarılarına gelenler için bk. Dozy, II, s.302-303.

ittifakla metropolitan seçilmişti. Bu seçimi önceleri tanımayan Sultan Muhammed, daha sonra vetosunu kaldırarak, Eulogius hayatta olduğu sürece başka birinin bu makama seçilmesine izin vermemiştir.⁸⁶ Bir süre sonra Kurtuba'ya dönen Eulogius, fedâiler hareketine mensup olanların idam edildiği süreçte birkaç kez tutuklanmış ve her defasında serbest bırakılmıştır. Tutuklu bulunduğu son seferde Kurtuba kadısının huzurunda, İslâmî kötüleynce, idama mahkûm edilmiştir (11 Mart 859).⁸⁷ O'nun ölümünden sonra bu anlamda kendini fedâ eden başka bir kimsenin ismi duyulmayacaktır.⁸⁸

Hristiyan fedâilerine verilen idam cezalarının hukukîliği konusunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Çünkü, konuyu ele alan Batı kaynaklarının neredeyse tamamı idam konusunu İslâmın diğer din mensuplarına karşı olan tahammülsüzlüğüyle açıklama yaklaşımı içerisindedir. Burada üzerinde durulması gereken iki önemli nokta vardır; bunların ilki mahkûmların “irtidât”⁸⁹ suçlamasına marûz kalmasıdır.⁹⁰ Flora ve Maria ile birlikte 6 kişi daha bu suçlama nedeniyle idama mahkûm edilmiştir. Özellikle, Flora'nın hâkim karşısında “kendisinin hiçbir zaman Müslüman olmadığı” şeklindeki itirazı “irtidât” gerekçesiyle verilen hükmü tartışmalı hale getirmektedir. İslâmî kendi rızası ile seçtiği konusunda *şüphe bulunan* veya hiçbir zaman Müslüman olmadığını ifade eden kimselerin *ridde* kapsamı dışında değerlendirme eğilimi Mâlikî ve Hanefî fakihlerin eserlerinde yer almaktadır.⁹¹ Hanefîlere göre, cezalandırma işlemi *dinden çıkma* sebebiyle değil, mürtedin *savaşçı olma* gerekçesiyle yapılır. Bu anlamda kadına savaşçı olmadığı ve taraftarı bulunmadığı sürece ölüm cezası verilmez. Mâlikî ve Hanbelîler göre, dinden çıkmış olan kimsenin erkek veya kadın üç gün boyunca aç ve susuz bırakılarak tövbeye davet edilmesi gerekir. Şayet kabul etmezse öldürülür. Şafîilerden bir kısmı, mürtede tanınan bu üç güne bile gerek duyulmadan öldürülmesi gerektiğini ileri sürerken, diğer bir kısmı da en az üç gün olmak üzere tövbeye davet edilmesi gerektiğini ifade eder.⁹²

İslâm fukahâsı mürtedle ilgili hükmü verirken, inançla ilgili bir durum olarak değil, mürtedin Müslümanlara *ihâneti yönüyle* konuya yaklaşmışlardır.⁹³ Nitekim Hanefîler de mürtedin Müslümanlara karşı düşmanca tavrını esas alarak değerlendirmede bulunurlar.⁹⁴ Buradan şu sonuca ulaşmak mümkündür; İslâm fukahâsının mürted için öngördüğü cezayı, “...*dinî bir norm olarak değil, dinden dönmenin sonucunda işlenen terör ve ihânet suçlarına*

⁸⁶ Dozy, II, s.302.

⁸⁷ Dozy, II, s.306.

⁸⁸ Lane-Poole, s.95; İnân, s.296; Nureddin, s.139; Ölümünden 24 yıl sonra Leon Kralı Alfonso, Sultan Muhammed ile yapacağı anlaşmanın maddelerinden biri de Eulogius ile Müslüman bir ailenin çocuğu olan ve *irtidât* etmekle suçlanıp idam edilen Leocritia isimli genç kızın kemiklerinin kendisine teslim edilmesiydi, bk. Dozy, II, s.307; Marinas, s.215.

⁸⁹ Sözlükte “*dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek*” anlamlarındaki redd kökünden türeyen *ridde* ve *irtidât*, fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder. İrtidât eden erkeğe *mürtedd*, kadına *mürtedde* denilir, bk. İrfan İnce, “Ridde”, *DİA*, XXXV, 88; Farlı bir tanımlama için bk. Hacer Şahinalp, “Din Hürriyeti Bağlamında Din Değiştirme Hürriyeti: İrtidât”, *I.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2013/4(2), s.104.

⁹⁰ Dinden çıkmanın suç sayılması ve cezasının ölüm olması, İslâm hukukunda olduğu gibi, Yunanlılar ve Romalılar'da da suç sayılmış ve bu suçun cezası ölüm olmuştur. Yahudilikte mürtedin cezası taşlanarak öldürülme, Hristiyanlıkta ise, ölüm ve aforozdu, bk. İrfan İnce, “Ridde”, *DİA*, XXXV, s.88.

⁹¹ İnce, “Ridde”, *DİA*, XXXV, 89.

⁹² Şahinalp, s.106.

⁹³ Düşünce ve din özgürlüğü ile ilgili bazı ayetler için bk. De ki o, Rabbimizden gelen bir hakktır. “Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr” (Kehf, 18/29); “Artık kim doğru yola girerse ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizden sorumlu değilim”(Yunus, 10/108); “Şayet yüz çevirirlerse sana düşen ancak tebliğdir”(Â-i İmrân, 3/20).

⁹⁴ Şahinalp, s.108.

bağlı, kamu gücünü temsil eden siyasî otoritenin inisiyatifindeki bir uygulama...’’⁹⁵ olarak değerlendirmek gerekir.

İslâm toplumunda zımmî statüsünde bulunan kişilerin İslâma ve Hz. Peygambere (s.a.v.) hakâret etmesi durumunda verilecek ceza ile ilgili olarak Şâh Veliyyullah Dihlevî, Yahudi bir kadının Hz. Peygambere (s.a.v.) küfredip hakârette bulunduğunu, bunu duyan bir adamın kadını boğarak öldürmesi örneğini verir. Bunu gören Hz. Peygamber (s.a.v.) ise herhangi bir tepki vermemiştir. Dihlevî’ye göre, Müslümanların dinine hakâret eden ve ona küfredenin zımmîlik statüsü sona erer.⁹⁶ el-Maverdî, zımmîlik statüsünün devamı için bağlayıcı olarak saydığı altı şartın⁹⁷ en az dördünü haklarında idam kararı verilen 43 fedâi ihlâl etmiştir; Kur’an hakkında kötü konuşma, Resulullahı (s.a.v.) yalancılıkla suçlamaları ve hakârette bulunmaları, İslâm dinini yalancı din olarak takdim ve tenkid etmeleri, düşman tarafına yardımda bulunmaları.

Sonuç

Endülüs Emevî Sultanı II. Abdurrahman dönemi, toplumsal kesimlerin kendi inanç ve kültürlerini rahatça yaşadığı bir devri ifade eder. Bu dönemde İslâmın zımmî hukuku çerçevesinde hayatlarını idame ettiren ve *müsta’rep* olarak isimlendirilen Araplaşmış Hıristiyanlara devletin çeşitli kademelerinde bulunma imkanı verilmiş, orduda asker, sarayda vezir olarak yer alabilmişlerdir. *Müsta’ribler*, Arap dili ve kültürüne hayran kalarak, Araplar gibi giyinmeyi, onlar gibi davranmayı bir fazilet olarak görmüştür. Yaşamın doğallığı içerisinde hâkim İslâm kültürü, diğer yaşam şekillerini etkisi altına almış, bir kısmını dönüştürdü. İslâmlaşma ve Araplaşma Kurtuba’daki *müsta’rep* topluluğu ciddi anlamda etkilemiştir.

Kurtuba Hıristiyanları arasındaki kültürel çözülmenin devam etmesi durumunda Hıristiyanlığın son bulacağını düşünen bir grup fanatik Hıristiyan, bu gidişata dur demek, Hıristiyanların din ve kültürlerini korumak ve Kurtuba’daki toplumsal kesimler arasındaki barış ortamını bozmak için bir tür “*intihar*” eylemi olarak değerlendirilebilecek girişimlerde bulunmuşlardır. Bu amaçla, baskın kültürün (İslâm’ın) kutsallarına saldırılar gerçekleştirilerek, Müslüman ve Hıristiyanların karşılıklı savaşmaları ve birbirlerine öfke duymalarını arzu etmişlerdir. Yaklaşık 10 yıl boyunca Endülüs Emevî Devleti’ni meşgul eden *Hıristiyan Fedâileri* olarak isimlendirilen hareketin toplumda yarattığı kaos sonucunda 8’i dinden dönme (irtidât), 43’ü ise, İslâma ve Hz. Muhammed’e (s.a.v.) küfretme ve hakâret sebebiyle toplam 51 idam kararının verilmesine neden olmuştur. İdamına karar verilenlerin % 75’i papaz ve rahipti.⁹⁸

IX. asrın son çeyreğinde Hıristiyan Fedâileri Hareketi ile eş zamanlı başlayan Tuleytula’nın bağımsızlık çıkışı ve Endülüs’ün bazı dağlık bölgelerinde başgösteren ve Endülüs Emevî Devleti’ni yaklaşık 50 yıl meşgul edecek olan Ömer b. Hafsun isyanı⁹⁹, Fedâilerin amaçlarına hizmet etmiş, Endülüs’te Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine ve barış ortamına tamir edilemeyecek şekilde darbe vurmuştur.

⁹⁵ Şahinalp, s.121.

⁹⁶ Şâh Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, trc. Mehmet Doğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1990, II, 523.

⁹⁷ Diğer iki şart ise, Müslüman kadınlarla zinâ yapımları ve evlenme girişiminde bulunmaları, onları bu işler için zorlamaları, Müslüman görünüp dinde fitne çıkarmaları, Müslümanları dinden caydırmaları, onların mal ve canlarına hücumda bulunmaları, bk. el-Maverdî, s.275.

⁹⁸ Chalmeta, “Mozarab”, *EI*, VII, 248.

⁹⁹ Arenal, s.13.

KAYNAKÇA

- AL-İ ALİ, Nureddin, *Endülüs Tarihi*, Çev: Hakkı Uygur, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.
- ARENAL, Mercedes García, “Los Mozárabes, o el Problema de las Minorías en el Islam”, *Encuentro Íslamo-Cristiano*, N° 6, JULIO – AGOSTO 1972.
- ARNOLD, T.W., *The Preaching of Islam*, London 1913.
- CAHEN, Cl., “Zimme” *İA*, XIII, 566-571.
- CHALMETA, P., “Mozarab”, *EI*, VII, 246-249.
- COOPE, Jessica A., “Religious and Cultural Conversion to Islam in Ninth-Century Umayyad Córdoba”, *Journal of World History*, Vol. 4, No. 1, 1993.
- CORDUBENSİS, Paulus Alvaros, *Índiculus Luminosus, en Patrologice Latince*, Edit: J.P.Migne, Paris 1888, CXXI.
- C. R. Haines, M.A., *Christianity and Islam in Spain A. D. 756-1031*, London 1889.
- DİHLEVÎ, Şâh Veliyyullah, *Hüccetullâhi 'l-Bâliğa*, Trc: Mehmet Doğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1990, II.
- DOZY, Reinhart, *Spanish Islam*, trc.: F. G. Stokes, London 1913.
- DUQUE, Adriano, “Claiming Martyrdom in the Episode of The Martyrs of Córdoba”, *Collectanea Christiana Orientalia*, 8 (2011), pp. 23-48.
- DÜVEYDÂR, Hüseyin Yusuf, *el-Müctemîü 'l-Endülüs fî 'asri 'l-Emeviyye*, Kahire 1994.
- E. Levi-Provençal, “Mozarabes”, *İA*, VIII, 431-432.
- FAYDA, Mustafa, “Zimmî”, *DİA*, XXXIV, 428-434.
- FLOREZ, Henrique, *Espana Sagrada*, 1792, XI.
- HİMYERÎ, *Ravdü 'l-Mi 'târ fî Haberi 'l-Aktâr*, Thk: Levî-Provençal, Beyrut 1988.
- HİTTİ, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul 1995, II.
- İBNÜ'L-EBBÂR, Muhammed b. Abdullah, *Kitabü 'l-Hulleti 's-Siyerâ*, Nşr.: Hüseyin Mûnis, Kahire 1985, I-II.
- İBN HALDÛN, *Kitâbü 'l-İber*, Darü'l-Kitâbü'l-Mısırî, Kahire 1999, VII.
- İBNÜ'L-HATİB, *A 'malü 'l-A 'lam*, Thk.: Seyyîd Kesrevî Hasan, Beyrût 2002, II.
- İBN KUTİYYE, *Tarihu iftitahi 'l-Endelüs*, Thk: İbrahim Ebyari, Darü'l-Kitâbü'l-Mısırî, Beyrut 1989.
- İMAMÜDDİN, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Trc.: Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara 1990.
- İNÂN, Muhammed Abdullah, *Devletü 'l-İslâm fî 'l-Endelüs*, Kahire 1997.
- İNCE, İrfan, “Ridde”, *DİA*, XXXV, 88-91.
- LANE-POOLE, Stanley, *The Moors in Spain*, London 1888.
- LİCHTENSTADGER, Ilse, “Müsta'riba”, *İA*, VIII, 831-532.

- LİROLA, Jorge, “Müsta‘rib”, *DİA*, XXXII, 123-124.
- MADOZ, José, S. I. “Alvaro de Córdoba”, *Boletín de la Real Academia de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes de Córdoba*, Enero a Junio 1949, Num. 61.
- MARİNAS, Iván Pérez, “Los Mozárabes De Córdoba Del Sıglo IX: Sociedad, Cultura y Pensamiento”, *Estudios Medievales Hispánicos*, 1 (2012), pp. 177-220.
- EL-MAVERDÎ, Ebu‘l-Hasan Habib, *el-Ahkâmü’s-Sultâniye*, Çev.: Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1994.
- MUNİS, Hüseyin, *Fecrü‘l-Endelüs*, Beyrut 2002.
- , *Me‘alimü Tarihi‘l-Mağrib ve‘l-Endelüs*, 2004.
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul 2014.
- , “Müvelledün”, *DİA*, XXXII, 228-229.
- ES-SUFÎ, Halid, “Tarihu‘l-Arab fi‘l-Endelüs”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çev.: Komisyon, İstanbul 1988, IV.
- ŞAHİNALP, Hacer, “Din Hürriyeti Bağlamında Din Değıştirme Hürriyeti: İrtidât”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2013/4(2), 101-125.
- ŞEYBAN, Lütfi, *Reconquista, Endülüs‘te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abdurrahman II”, *DİA*, I, 150-152.
- ZEYTÛN, Muhammed, *el-Müslimûne fi‘l-Mağrib ve‘l-Endelüs*, 1990.
- WATT, Montgomery, Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

